

Isaac Deutscher

Kommunistpartiets kongress: Brytningen med stalinismen

Februari 1956

Källa: *The Reporter*, 22 mars 1956.

Denna artikel skrevs innan Chrusjtjovs ”hemliga tal” hade kommit ut i väst (talet hölls 25 februari 1956)¹. Detta är Deutschers 1:a kommentar till SUKP:s 20:e partikongress och baseras på det som framkom under den öppna delen av kongressen (tal, resolutioner, uttalanden). Senare, i juni, skrev han även utförligt om ”det hemliga talet” (se lästipsen allra sist).

Den föreliggande artikeln, liksom många andra artiklar under de kommande åren, är ett exempel på Deutschers överoptimistiska syn på utvecklingen i Sovjet.

Det sovjetiska kommunistpartiets tjugonde kongress var från början till slut ett förkastande av Stalins diktatur och idén om den ende ledaren. Detta i sig gör den till en händelse av utomordentlig betydelse.

Det var något paradoxalt i det faktum att Chrusjtjov satt som ordförande över detta spektakel, för det var under Malenkovs glansdagar som Stalinkulten faktiskt undergrävdes. Chrusjtjovs uppgång åtföljdes av vaga försök att återupprätta den stalinistiska ortodoxin och av åtgärder som verkade vara utformade för att sätta Chrusjtjov på Stalins vakanta post. Dessa åtgärder har uppenbarligen inte lett till något. Om Chrusjtjov verkligen strävade efter att bli partiets enda ledare, har det kollektiva ledarskapet hittills hållit honom på plats. Han talade till kongressen med centralkommitténs röst, men inte som centralkommitténs ende ledare. Och om det var hans avsikt att hejda den antistalinistiska vågen, så har den vågen visat sig vara starkare och har fört honom en bit med sig.

Brytningen med stalinismen är nu tydlig inom nästan alla områden av Sovjetunionens inrikespolitik, inte bara i fördömandet av ledarkulten. Det är en djup och radikal brytning, särskilt inom socialpolitiken.

Under ett kvarts sekel främjade Stalin outtröttligt social ojämlikhet. Han bekämpade ursinnigt och oavbrutet det ”jämlighetssträvande kätteriet” och införde ett lönesystem där de som tjänade mycket lätt kunde tjäna mer och mer, medan de som tjänade lite hade få möjligheter att förbättra sin situation. Han var den hänsynslösa väktaren av byråkratins, ledningsgruppernas och de kvalificerade arbetarnas privilegier.

När Chrusjtjov vid kongressen tillkännagav att centralkommittén föreslog att man skulle höja lönerna och pensionerna för lågavlönade arbetare och sänka vissa höga löner och pensioner, proklamerade han därmed en verkligt sensationell omsvängning i Stalins socialpolitik. I ett språk som inte hörts på länge i Ryssland kritiserade han fackföreningarna för att vara fogliga redskap för arbetsgivarstaten och uppmanade dem att försvara arbetarnas krav, även om det skulle leda till konflikter med företagsledningen. För den sovjetiska befolkningen var detta förmodligen ännu mer överraskande och välkommet än avskaffandet av ledarkulten. Detsamma gäller avskaffandet av alla skolavgifter för gymnasie- och högskoleutbildning, vilket enligt Chrusjtjov, skulle träda i kraft i början av nästa läsår.

---

¹ Se: [Chrusjtjovs tal 1956](#)

För första gången på mer än trettio år har Sovjetunionens makthavare nu tagit itu med den sociala ojämlikheten, och i detta steg ser de flesta sovjetmedborgare säkert hopp om en ökad demokratisering av regimen.

Kanske var ingenting så karakteristiskt för det nya opinionsklimatet som det som Chrusjtjov sade vid kongressen om den politiska polisens förfall och den misstro och öppna fiendlighet som nu omgav denna en gång så fruktade institution. Chrusjtjov ansåg till och med att det var nödvändigt att varna sin publik för att gå för långt i sin fiendlighet mot säkerhetstjänsten.

Kliment Vorosjilov, Sovjetunionens president, meddelade att arbetet med den nya strafflagen, som utlovats för 1953 men upprepade gånger skjutits upp, äntligen var klart, att hela rättsväsendet hade omorganiserats för att säkerställa "rättsstatsprincipen" och att en ny arbetsrättslag nu skulle utarbetas.

Samtidigt har något som var otänkbart för bara en kort tid sedan inträffat: de flesta av Stalins ökända koncentrations- och tvångsarbetsläger har stängts. Många av deras fångar har rehabiliterats och återfått fullständig frihet. De som inte har rehabiliterats har fått lov att leva och arbeta som fria människor i föreskrivna bosättningsområden. Regimen verkar alltså äntligen ha befriat sig från ett av sina mest uppseendeväckande övergrepp.

Alla dessa åtgärder har i hög grad bidragit till att konsolidera den post-stalinska regimen och ge den en större popularitet och stabilitet än vad ens partiledarna hade förväntat sig. Det är inte konstigt att de talade till kongressen i en anda av genuin tillförsikt och ohöjld lättnad. Kongressen svarade i samma anda.

"Halvt slav och halvt fri": Ändå känns fortfarande den förtryckande tyngden från Stalintiden, och regimen är fortfarande långt ifrån den "proletära demokrati" som den påstår sig vara. Kongressens förhandlingar vittnar om detta. Kongressen röstade igenom sina resolutioner med "hundraprocentig enhällighet" i enlighet med den stalinistiska sedvänjan, som inte har något att göra med den leninistiska praxis som nu påstås ha återuppstått. Inga öppna kontroverser eller direkta meningsskiljaktigheter störde det smidiga förloppet av den "monolitiska" debatten. Inte en enda av de hundratals talarna vågade kritisera Chrusjtjov eller någon annan ledare på någon punkt.

Förändringen av den interna partiregimen består i att viktiga politiska beslut nu inte längre fattas av Chrusjtjov ensam, och inte ens av de elva presidiemedlemmarna, utan av centralkommittén som har 133 medlemmar (nästan 260 om man räknar med suppleanterna). Inom detta organ har den fria debatten återinförts, och meningsskiljaktigheter löses genom majoritetsbeslut. Men under Lenin hölls meningsskiljaktigheter inom centralkommittén som regel inte hemliga för partiet, och gräsrötterna uttryckte fritt sina egna åsikter. Så är inte fallet i dag. Centralkommittén ventilerar inte sina meningsskiljaktigheter offentligt eller inför hela partiet. På de högre nivåerna verkar partiet nu styras mer eller mindre på leninistiskt vis, men de lägre nivåerna styrs fortfarande på stalinistiskt vis, om än mindre hårt.

Detta kan bara vara ett övergångstillstånd. På lång sikt kan partiet inte förbli "halvt slav och halvt fritt". De högre nivåerna måste antingen dela sin nyvunna frihet med de lägre nivåerna eller själva förlora den till en ny diktator. Genom att visa fiendlighet mot den "icke-marxistiska ledarkulten" var kongressen angelägen om att spärra vägen för en ny diktator, vem det än må vara.

Mikojan mot Chrusjtjov: Jag har sagt att kongressen inte bevittnade någon öppen och direkt kontrovers. Jag bör nu tillägga att en tydlig och grundläggande kontrovers utvecklades under kongressen, men den fördes indirekt, med antydningar och underförstådda budskap, så att endast de invigda kunde följa den. De främsta motståndarna i denna kontrovers var Chrusjtjov och Anastas Mikojan.

Deras tal speglade två åsikter, som delvis stod i skarp motsättning till varandra. Den fråga som de var oeniga om var denna: hur mycket av den stalinistiska ortodoxin skulle partiet kasta överbord och hur mycket skulle det bevara? Svaret på denna fråga avgör regeringsformen, partiregimen och till och med landets andliga klimat.

Frågan har avgörande konsekvenser. Det kan vara farligt för den styrande gruppen att försöka bevara för mycket av stalinismen, men det kan vara lika farligt att förkasta för mycket av den, eller att göra det för abrupt. Frågan kompliceras ytterligare av det faktum att alla nuvarande ledare i större eller mindre utsträckning har varit Stalins medbrottslingar.

Chrusjtjovs inställning i denna fråga är mycket försiktig, för att inte säga feg. Han har slutat att glorifiera Stalin. Han anspelar till och med på Stalins laster och godtycklighet. Och han gör detta desto mer uppriktigt eftersom han själv led av dem under Stalins sista år: Chrusjtjovs karriär och kanske till och med hans liv hängde då på en skör tråd. Men Chrusjtjov har hittills inte gått längre än att antyda, även om antydningarna är tillräckligt tydliga för att vem som helst ska förstå deras innebörd. Han undviker desperat att uttryckligen förneka sin döde herre. När han kritiserar ledarkulten nämner han aldrig Stalins namn. Han är rädd för den emotionella reaktionen mot stalinismen som är stark inom partiet och i nationen, och han vill inte uppmuntra den reaktionen genom att förnedra minnet av den döde diktatorn.

Han har erbjudit landet en syndabock för alla Stalins missgärningar. Den syndabocken är Lavrentij Berija. Men alltför många människor i Sovjetunionen minns att Berija blev chef för den politiska polisen först i slutet av 1938, och att de stora utrensningarna, massdeportationerna och de värsta utbrotten av terror hade ägt rum tidigare. Ändå klamrar sig Chrusjtjov fast vid Berijas lik som om det vore en skyddande sköld.²

Han är rädd för ”för mycket” liberalism, ”för mycket” jämlikhet och ”för många utopiska illusioner”. Som den tuffa och praktiska administratör han är, ser han med skepsis på partiets intellektuella som ställer för många pinsamma frågor och är för angelägna att få veta eller berätta hela sanningen om Stalintiden. Enligt Chrusjtjov riskerar de att väcka för många sovande björnar av trotskism, bucharinism, borgerlig nationalism – alla de kätterier som partiet har fördömt och som Chrusjtjov inte har någon önskan att rentvå.

Chrusjtjovs starkaste allierade är Lazar M Kaganovitj, som representerar samma tanke sätt och är ännu mindre benägen att avsäga sig de stalinistiska påbuden. Ibland verkar Kaganovitj vara de stalinistiska fanatikernas verkliga ledare, men som fraktion har fanatikerna inte ens modet att träda fram i öppen dager. I vilket fall som helst ger Chrusjtjov endast motvilligt, steg för steg, efter för den nya tidsandan och kämpar hela tiden stalinismens eftertrupsstrid.

Mikojan framträdde på kongressen som talesman för en militant antistalinism. Han var den förste och hittills enda ledaren som uttryckligen förkastat Stalin. Han har varit den förste att säga att Stalins teoretiska uttalanden (som Mikojan själv vid den föregående kongressen inte hade något annat val än att hylla som geniala uppenbarelser) var rent skräp. Det är inte Berija som Mikojan riktar sin fräna kritik mot. Han sa till kongressen att det onda som partiet nu bekämpade hade slagit rot långt före Berija, under de första åren av Stalins era – kanske till och med från allra första början.

Medan Chrusjtjov rasade mot trotskister, bucharinister och andra ”folkets fiender”, protesterade Mikojan mot att man förtalade män som hade lett revolutionen och Röda armén som folkfiender.

---

² Se även Deutscher-artikeln [Rättegången mot Berija – Den gamla vanliga visan?](#) och [Sovjetiska partiledningen om utrensningen av Berija](#) (dokument) samt [Arvet efter Stalin](#) (ur *Chrusjtjov minns*) som både tar upp Berija-affären och 20:e partikongressen.

För att inte lämna något tvivel om vad han menade fördömde Mikojan kategoriskt hela den ”rättsskola” och det rättsväsende som hade etablerats efter Lenins död, den ”rättsskola” och det rättsväsende som leddes av Andrej Vysjinskij, chefsåklagare under skenrättegångarna 1936–38. Hans tal innebar därför ett krav på en omprövning av dessa rättegångar och, i praktiken, på rehabilitering av dem som hade dömts: Trotskij, Zinovjev, Kamenev, Bucharin, Radek, Rakovskij och andra.

När Mikojan dessutom uppmanade kongressen att föra en ”hänsynslös kamp” mot ”byråkratisk centralism” och för ett fullständigt återinförande av Lenins ”demokratiska centralism”, lånade han medvetet dessa termer, liksom många andra idéer och formuleringar, från ingen mindre än Trotskij, som myntade dem. Och det var på ett nästan karakteristiskt trotskistiskt sätt som Mikojan antydde Lenins testamente, det förlorade dokumentet som var okänt för den nya sovjetiska generationen, i vilket Lenin hade rått partiet att ”förflytta Stalin” från posten som generalsekreterare.³

Mikojans tal är ett anmärkningsvärt politiskt och mänskligt dokument, om inte annat för att han själv hade varit en ivrig stalinist åtminstone sedan 1922, långt innan Chrusjtjov och Kaganovitj anslöt sig till den stalinistiska fraktionen.

Chrusjtjov och Kaganovitj hade helt och hållet Stalin att tacka för sina karriärer; Mikojan hade stigit i graderna inom partiet under Lenins tid, och hans tankesätt hade formats i Lenins skola. Hans tal var något av en gammal leninists ånger över den roll han hade spelat i att hjälpa Stalin till makten. Det var inte en ånger i den välbekanta stalinistiska stilen, utan en till synes genuin bekännelse, om än nderförstådd, av allvarliga och grava fel, och av en önskan att undanröja några av de fortfarande grasserande onskorna i stalinismen.

Konflikt och kompromiss: Det råder knappast någon tvekan om att duon Chrusjtjov–Mikojan har avslöjat partiets splittring för omvärlden och blottlagt något om meningsskiljaktigheterna och allianserna inom centralkommittén. En annan trolig konsekvens av duon kommer att bli att dessa meningsskiljaktigheter och allianser sprids från centralkommittén till partiets lägre nivåer och drar in dessa i kontroversen.

Fram till för ett år sedan var centralkommittén splittrad i frågan om den allmänna ekonomiska politiken. Å ena sidan stod de som, under ledning av Malenkov, förespråkade en snabbare utveckling av konsumentindustrin. Å andra sidan stod Chrusjtjov, Kaganovitj och deras anhängare, som insisterade på att den tunga industrin skulle ha absolut prioritet. Denna kamp ledde till att den konsumentvänliga gruppen besegrades och är nu avslutad. Malenkov har degraderats men inte ”utrensats”. Han har behållit sin plats i presidiet, men fick behålla den endast under förutsättning att han inte skulle försöka återuppta kontroversen. Hans tal vid kongressen var bara ett erkännande av nederlaget. Nu när denna kontrovers har avklingat är centralkommittén fortfarande splittrad i de frågor som Mikojan har tagit upp.

Att Mikojan fick uttrycka sina åsikter från kongressens talarstol är i sig ett viktigt prejudikat. Återigen är detta ännu inget bevis på någon verklig återinförande av leninistisk ”inre parti-demokrati”. På Lenins tid, när det rådde oenighet i centralkommittén om en viktig fråga, var det brukligt att majoriteten uttryckte sin åsikt i den officiella rapporten till kongressen, medan en talesman för minoriteten kom med en uppriktigt kontroversiell ”motrapport”. Man kan anta att Mikojan hade för avsikt att lägga fram en sådan motrapport, men centralkommittén vägrade att tillåta en öppen konflikt mellan två medlemmar av det ”kollektiva ledarskapet” i detta skede. Man nådde en kompromiss, enligt vilken Mikojan fick uttrycka sina åsikter i positiv form, utan att uttryckligen ange var och på vilka punkter han var oenig med Chrusjtjov.

---

³ Lenin; [Brev till kongressen m m](#), 25 december 1922.

Effekten av den disharmoniska duetten blev en viss förvirring på kongressen. Medan många delegater säkert förstod vad Mikojan syftade på och hur långtgående konsekvenserna av hans uttalanden var, missade de mindre informerade nyanserna och trodde att Mikojan bara följde Chrusjtjovs linje, eller att Chrusjtjov var helt överens med Mikojan. När Mikojan var klar gav kongressen honom en ovation som ingen annan ledare förutom Chrusjtjov och kanske Bulganin hade fått. Men medan Chrusjtjov och Bulganin fick den hyllning som deras ämbeten och rang gav dem rätt till, applåderades Mikojan för vad han hade sagt och för det sätt på vilket han hade sagt det.

Mikojans triumf belyste plötsligt hur starka de antistalinistiska stämningarna är inom partiet. Det gav upphov till intensiva spekulationer, både inom och utanför Ryssland, om en möjlig rehabilitering av Stalins fiender, däribland Trotskij. Allt detta var knappast välkommet för Chrusjtjov och centralkommitténs majoritet. Och här kom nästa stora överraskning: varken Chrusjtjov eller någon av hans medarbetare reste sig för att ta avstånd från Mikojan i kongressen.

Båda sidor följde noggrant den regel som man kommit överens om i centralkommittén, att man inte skulle delta i direkta kontroverser. Endast indirekt, utan att nämna Mikojans namn, publicerade *Pravda* en ledare som inleddes med att eftertryckligen konstatera att trotskister och bucharinister fortfarande betraktades som "folkfiender", precis som Chrusjtjov just hade beskrivit dem. Man gjorde därmed klart att denna avgörande regel i den stalinistiska ortodoxin fortfarande gällde.

Hur länge kommer den att gälla? Det faktum att Chrusjtjov avstod från att attackera Mikojan offentligt är ett tecken i tiden. Stalin tvekade aldrig under sin maktkamp att bortse från gentlemannavtal som ingåtts i centralkommittén och slå Trotskij, Zinovjev och Bucharin under bältet. Oavsett vad Chrusjtjov kommer att göra i framtiden har han hittills behandlat Mikojan rättvist och till och med lojalt, även om det skulle ha varit ganska enkelt för honom att, med stöd av sitt tal, anklaga Mikojan för att vara trotskist och folkfiende.

I stället valdes Mikojan in i den kommission som utformade den slutliga resolutionen om Chrusjtjovs rapport, och precis som Malenkov har han behållit sin plats i presidiet. Dessutom är den slutliga resolutionen formulerad så att den ger viss tillfredsställelse åt dem som delar Mikojans åsikter. Den uppmanar den nya centralkommittén att "fortsätta kampen mot resterna av ledarkulten".

Kongressen avslutades således med en kompromiss. Den slutliga resolutionen innehåller ingen uttrycklig kritik av Stalin – detta borde lugna de stalinistiska fanatikerna. Men den godkänner en ytterligare revidering av partiets historia, vilket är vad antistalinisterna önskar. En sådan resolution, som är utformad för att tillfredsställa alla, kan knappast förhindra att de motsatta åsikterna kolliderar efter kongressen. Långt ifrån att avsluta konflikten för den bara kontroversen in i en ny fas.

Vem står bakom antagonisterna? I stora drag försvarar de grupper som åtnjöt privilegier under Stalin sina "förvärvade rättigheter", och deras agerande tar formen av ett "ideologiskt" försvar av det som återstår av den stalinistiska ortodoxin. Radikala arbetare, den avancerade intelligentsian och "leninisterna" i partiet önskar alla, av olika skäl, att befria sig från de kvarvarande bojorna av denna ortodoxi. Chrusjtjov och de praktiska administratörerna bakom honom försöker hitta en balans mellan de motstridiga intressena och ambitionerna och undvika genomgripande "ideologiska revisioner" som kan splittra partiet och komplicera regeringsarbetet.

Ledarna har hittills varit försiktiga med att tillföra bitterhet i kontroversen. Ekonomisk utveckling, stigande levnadsstandard och en viss grad av folklig tillfredsställelse gör det

möjligt för den styrande gruppen att lösa sina interna meningsskiljaktigheter på ett mildare sätt än vad som var fallet under Stalins tid. Men de ideologiska förändringarna kan inte stoppas halvvägs.

Kineserna och fransmännen: Den antistalinistiska trenden i Sovjetunionen är av avgörande intresse för kommunistpartierna i andra länder. Paradoxalt nog är det i vissa av dessa partier som stalinismen nu finner sina mest blinda anhängare. Bakom kulisserna drogs de utländska kommunistledarna, varav de flesta var närvarande vid kongressen som hedersgäster, in i kontroversen, och vissa tecken på deras inställning kunde skönjas även i deras ceremoniella hälsningar till kongressen.

Medan de sovjetiska ledarna, även de mest pro-stalinistiska, avstod från att yttra ett enda lovord om Stalin, var Mao Tse-tung (som skickade ett meddelande) och Maurice Thorez, såvitt det verkar, de enda som uttryckte beundran för Stalin, vilket påminde om den nittonde kongressen 1952 och lät märkligt föråldrat. Thorez' inställning var kanske inte så förvånande: genom att skynda till undsättning för den stalinistiska ortodoxin försvarade han sina egna intressen som enväldig ledare för det franska kommunistpartiet, intressen som hotades av de nya kraven på kollektivt ledarskap.

Mao Tse-tungs inställning är mer förbryllande, eftersom hans egna politiska meriter ur stalinistisk synvinkel inte på något sätt är oklanderliga. Har han, i sin upptagenhet med industrialiseringen av sitt eget land och kollektiviseringen av det kinesiska jordbruket, på detta sena stadium omvänt sig till fullständig stalinistisk ortodoxi? Den ortodoxin passar säkert bättre i ett primitivt land som befinner sig i uppror och behöver hård disciplin än i dagens Ryssland. I vilket fall som helst måste Maos inställning ha stärkt de pro-stalinistiska elementen inom det sovjetiska partiet avsevärt. De flesta andra utländska kommunistledare verkar hålla sig på avstånd. Endast Palmiro Togliatti, den italienska ledaren, och Boleslaw Bierut, polacken, verkar definitivt vara för en brytning med stalinismen.

Sovjetunionen och världen: På det utrikespolitiska området har den tjugonde kongressen inte visat på någon lika uppseendeväckande utveckling som den som skett inom Sovjetunionens inrikespolitik. När det gäller diplomatin har förändringen sedan Stalintiden varit mer en fråga om stil än om innehåll, men den är inte oviktig. Under årens lopp växlade Stalins utrikespolitik mellan ytterligheterna försonlighet och värdslöshet. Ibland, under 1920- och 1930-talen, var Stalin nästan ödmjukt undergiven, medan han vid andra tillfällen var absurdt rak på sak och provokativ. Hans efterträdare undviker ytterligheterna. Deras politik är mycket mer stabil. Den är mindre klumpig, mindre slingrande och hemlighetsfull, mer självmedveten och flexibel, och lyhörd för den allmänna opinionen.

I en märklig sidokommentar berättade den numera halvpensionerade Molotov för kongressen att för knappt tio år sedan kunde partiledarna bara i sina vildaste drömmar föreställa sig en situation som var så fördelaktig för Sovjetunionen som den de nu befinner sig i. Han skryter inte bara. I mycket konkret mening spelar Sovjetunionen nu på sin styrka – en styrka som härrör från dess egen ekonomiska utveckling, från konsolideringen av det kommunistiska styret i Kina och Östeuropa, från innehavet av en stor och omfattande arsenal av atom-, väte- och konventionella vapen, och (sist men inte minst) från den antikolonialistiska rörelsen i Asien och Afrika. Alla dessa styrkefaktorer hade mognat under de sista åren av Stalintiden. Men vissa av dem har först sedan dess kommit till sin rätt och har först nyligen gjort sig fullt kännbara i utrikespolitiken.

Moskvas utrikespolitik visar således inte längre någon av den tveksamhet och vacklan som den uppvisade strax efter Stalins död och under större delen av Malenkov-perioden, då Moskva verkade vara benäget att överväga en övergripande uppgörelse med väst på grundval av att båda sidor skulle dra sig tillbaka från ("evakuera") Tyskland, och tycktes bara vänta på

uppmuntran från väst. Vid den tiden innehöll nästan alla Molotovs diplomatiska noter till västmakterna krav på en snar utrymning av Tyskland.⁴ Detta nämns inte längre. ”Det vi har, det behåller vi” – orden användes en gång av Churchill – är nu den implicita maximen för den sovjetiska diplomatin.

Detta gäller säkert den kommunistiska maktens viktigaste bastioner och fästningar, men förmodligen inte sådana tvivelaktiga förvärv från Stalintiden som de sovjetiska marinbaserna i Finland och Manchuriet och de aktiebolag som Ryssland bildade i Balkanländerna och i Kina. Dessa har övergivits med liten verklig förlust och med stor moralisk vinst, och vid kongressen tvekade Mikojan inte att beskriva Stalins försök att förvärva dem som allvarliga misstag. Nu när dessa ”misstag” mer eller mindre har rensats bort är det övergripande syftet med sovjetisk diplomati att bevara internationellt status quo [oförändrat läge].

I viss mening gör Stalins efterträdare det som Stalin gjorde på 1920-talet, när även han baserade sin politik på internationellt status quo. Men kongressen var naturligtvis mycket mer medveten om skillnaderna än om likheterna. För trettio år sedan innebar status quo isolering av ett svagt och efterblivet Sovjetunionen inför oerhört överlägsna icke-kommunistiska makter. Då var det fortfarande möjligt för Trotskij och Zinovjev att hävda att kommunismen genom att förlika sig med status quo försvagade sina egna chanser och spelade sina fiender i händerna. Frågan om bolsjevismen i första hand skulle satsa på ”socialistiskt uppbyggnadsarbete” i hemlandet eller på en tidig spridning av revolutionen utomlands utgjorde ett verkligt dilemma på grund av den extrema svagheten och osäkerheten i det sovjetiska ”socialistiska uppbyggnadsarbetet” och den uppenbart stora styrkan hos kommunismen utomlands, särskilt i Tyskland och Kina.

Inget sådant akut dilemma plågar Moskva för närvarande. Kommunismens huvudsakliga styrka, både faktisk och potentiell, ligger nu inom sovjetblocket, inte utanför det. Den gamla kontroversen har blivit irrelevant i ljuset av de nya omständigheterna. Stalins ”socialism i ett enda land” är bara ett minne blott, och Trotskij profetia om att Sovjetunionens överlevnad var beroende av revolutionens spridning har i vissa avseenden uppfyllts och i andra blivit föråldrad.

Ändå har kanske aldrig sedan 1920-talet trosbekännelser om världskommunismen slutliga segern över kapitalismen upprepats från Moskva med så stor övertygelse som nu. De har en halv-trotskyistisk underton. I mitten av 1920-talet antog det sovjetiska partiet och Komintern, trots Trotskij kritik, att den västerländska kapitalismen hade uppnått en viss stabilisering. Inget sådant antagande görs om den västerländska ekonomins nuvarande tillstånd. Trots högkonjunktur, fortsatt full sysselsättning och borgerliga framsteg, som Moskva inte längre förnekar, är man övertygad om att det långa och ”artificiellt upprätthållna” välståndet i väst förr eller senare kommer att sluta i en lika katastrofal kollaps som den 1929.

Hur hänger dessa prognoser och trosbekännelser om världskommunismen samman med försvaret av diplomatiskt status quo och den uttjatade parollen om fredlig samexistens?

Svaret finns inte i den sovjetiska inställningens abstrakta logik, utan i ett specifikt, och delvis underförstått, begrepp om den internationella klasskampen. Att ”historiens ström” för mänskligheten som helhet mot kommunismen, genom vilka stadier och motströmmar det än må vara, är ett gammalt bolsjevikiskt, ja rentav gammalt marxistiskt, axiom. Att ”strömmen” rör sig snabbare än de sovjetiska ledarna förväntade sig för tio eller tjugo år sedan – och att den fungerar desto bättre trots färre försök att påskynda dess takt – är den lärdom de tror sig

---

⁴ Malenkov förespråkade i själva verket återförening av och bildandet av ett neutralt Tyskland! Se t ex, Geoffrey Rogers artikel [Malenkov on the German Question, 2 June 1953](#).

ha lärt sig, eller lärt på nytt, av det senaste decenniets omvälvningar och konflikter – i Tyskland och Korea lika mycket som i Kina och Indokina.

Våg efter våg: Men de kommunistiska ledarna har tvingats att på nytt inse att den internationella revolutionens process inte har varit kontinuerlig. Den har hittills utvecklats i två tydligt åtskilda cykler av ”vågor”.

Från den första revolutionsvågen, 1917–1920, gick bolsjevikernas Ryssland segrande ur striden, men åderlätet och isolerat. Från den andra vågen har den kinesiska revolutionen vuxit fram, jämfört med vilken de östeuropeiska revolutionerna, som genomfördes i skuggan av Röda armén 1944–1948, har varit av mindre betydelse. Denna andra våg har nu nästan förlorat sin kraft.

Kommunisterna tar för givet att den tredje vågen kommer, men ingen kan säga när. Mellantiden, vare sig den är kort eller lång, kräver justeringar i den kommunistiska politiken och *modus vivendi* med den kapitalistiska världen.

De två första revolutionära vågorna kom i kölvattnet på världskrigen. Det är därför av visst intresse för den kommunistiska teorin och politiken om även den tredje vågen endast kan ha sitt ursprung i en katastrof. Kongressen har besvarat denna fråga nekande, eftersom, som Chrusjtjov argumenterar, den allmänna maktbalansen mellan öst och väst – framför allt det atomära dödläget – starkt talar emot sannolikheten för ett tredje världskrig, även om USA:s hållning delvis är oförutsägbar. Detta är innebörden av ”tesen” om att en väpnad konflikt kan undvikas.

Budskapet från den tjugonde kongressen, som inte är helt nytt, är att den tredje revolutionära vågen inte behöver sättas i rörelse, som de två första vågorna, av krigets förstörande raseri – den kan genereras av sovjetblockets, särskilt Sovjetunionens, konstruktiva prestationer.

Dessa prestationer kräver tid för att förverkligas – en lång ”paus” från de mest akuta formerna av internationell klasskamp som kan leda till världskrig. Båda lägren, det västra och det östra, kan hoppas på att dra nytta av en respit. Båda har därför – enligt sovjetledarnas resonemang – ett gemensamt intresse av att förlänga respiten så långt som möjligt. Den sovjetiska politiken åberopar detta gemensamma intresse, och gör det med desto större eftertryck, eftersom en väpnad konflikt nu skulle hota båda lägren med förintelse, oavsett variationerna i de sovjetiska uttalandena i denna fråga.

De sovjetiska ledarna har utan tvekan en klar uppfattning om hur de avser att utnyttja respiten. Efter att ha brutit västvärldens, eller snarare USA:s, monopol på atom- och vätevapen, planerar de att använda den tid de har till sitt förfogande för att bryta ett annat, lika avgörande monopol som västvärlden hittills har åtnjutit – monopolet på en hög levnadsstandard. De hävdar att västvärlden kommer att tvingas försvara denna fördel med all sin ekonomiska makt och att det är legitimt för Sovjetunionen att utmana västvärlden på denna grund. Detta är innebörden av ”fredlig tävlan” i ”fredlig samexistens”.

Röda och rosiga drömmar: Den nya femårsplanen, som godkänts av kongressen, ses i Moskva som en milstolpe i kampen för att bryta västvärldens viktigaste monopol. Men kampen kommer att ta mellan tio och tjugo år. Om den kan avslutas med framgång förväntar sig de sovjetiska ledarna att kommunismen, som erbjuder massorna hög levnadsstandard och utbildning, inte längre kommer att behöva tvingas på ovilliga undersåtar med hjälp av terror. Dess attraktionskraft kommer att vara så överväldigande att den borgerliga ordningen inte kommer att kunna motstå den.

Den tredje revolutionens våg kommer då kanske inte att medföra samma blodspillan som de två första vågorna, och vägen som andra nationer tar mot socialismen kommer att visa sig

vara mycket lättare och smidigare än den törnbeströdda väg som ryssarna och kineserna har gått. Redan nu, påpekade Chrusjtjov, är vägarna – han insisterade på pluralformen – lättare för folkdemokratierna. Till skillnad från Sovjetunionen behöver de inte ge strikt prioritet åt tung industri; de har råd med en mindre ansträngande ekonomisk politik.

Tesen om ”olika vägar till socialismen” är också utformad för att tjäna ett annat, mer omedelbart och opportunistiskt syfte. När Moskvas ledare vagt uttalar sig om möjligheten av en parlamentarisk väg till socialismen, en väg som inte är besudlad av inbördeskrig, är deras avsikt att lugna Nehru och Indiens kongressparti samt liknande neutrala regeringar och partier i Asien. Indiens kommunistiska parti har redan intagit en försonlig hållning gentemot premiärministern. Lockelsen med den parlamentariska vägen är också avsedd att övervinna de västerländska socialistpartiernas tveksamhet inför enhetsfronter, särskilt de franska socialisternas och radikalernas tveksamhet.

Det pris de kommer att få betala: Denna politik ger en måttfull och ”högerorienterad” vinkling åt kommunisternas taktik. Den tvingar kommunistpartierna att anstränga sig mer än hittills för att söka parlamentariska allianser, avstå från revolutionära äventyr och uppträda med en stor portion borgerlig respektabilitet. Detta verkar vara det pris som Chrusjtjov är beredd att betala, eller snarare att låta kommunistpartierna betala, för en period av fredlig samexistens.

I likhet med Stalin på 1920- och 1930-talen inser han att det avgörande elementet i den internationella kampen under de kommande åren inte kommer att vara de franska, italienska eller indiska kommunisternas agerande, utan det ”socialistiska uppbygget” inom det kommunistiska området.

Och så såg den tjugonde kongressen inte fram emot att erövra nya maktpositioner för kommunismen, utan att konsolidera och bygga upp den makt som kommunismen redan har vunnit.

Lästips

Isaac Deutscher: [Chrusjtjov om Stalin](#). Om Chrusjtjovs hemliga tal.

Wolfgang Leonhard: [Sovjet i omvandling 1952-1956](#). Ger en fyllig redogörelse för utvecklingen under dessa år som kulminerade med 20:e partikongressen

Roy Medvedev: [Tjugonde partikongressen – Före och efter](#) och [Nikita Chrusjtjov](#) (bok)

Se även:

[Upprördhet i SUKP efter Chrusjtjovs hemliga tal -56](#) och [Chrusjtjov minns den 20:e partikongressen](#)

Kongressdokument:

N. Khrushev, 14 February: [Report of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union to the 20th Party Congress](#)

[Chrusjtjovs tal 1956](#) (25 februari 1956)

[Resolutions of the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union](#)

[Om övervinnandet av personkulten och dess följder](#), Beslut av SUKP:s centralkommitté, från 1956. Ur SKP:s tidning *Den Nya Tiden*.